

Tema a 1-a: Existența lui Dumnezeu

Există Dumnezeu? Aceasta este marea întrebare pe care și-o pune toată lumea. Pentru că dacă Dumnezeu există, totul se schimbă: viața, dragostea, prietenia, durerea? Acest text doctrinar abordează cea mai importantă întrebare.

10.10.2021

*Dimensiunea religioasă
caracterizează ființa umană.
Purificate de superstiții, expresiile*

religiozității umane arată că există un Dumnezeu creator.

1. Dimensiunea religioasă a ființei umane

Dimensiunea religioasă a caracterizat ființele umane încă de la origini. Purificate de superstiții, datorate în ultimă instanță ignoranței și păcatului, expresiile religiozității umane manifestă convingerea că există un Dumnezeu creator, de care depind lumea și existența noastră personală. Dacă este adevărat că politeismul a însoțit multe faze ale istoriei umane, este de asemenea adevărat că dimensiunea cea mai profundă a religiozității umane și a înțelepciunii filosofice a căutat justificarea radicală a lumii și a vieții umane într-un singur Dumnezeu, fundament al realității și împlinire a aspirației noastre la fericire (cf. *Catehismul*, 28) ^[1].

În ciuda diversității lor, expresiile artistice, filosofice, literare etc. prezente în cultura popoarelor au în comun o reflecție asupra lui Dumnezeu și asupra temelor centrale ale existenței umane: viața și moartea, binele și răul, destinul ultim și sensul tuturor lucrurilor ^[2]. Așa cum mărturisesc aceste manifestări ale spiritului uman de-a lungul istoriei, se poate spune că referința la Dumnezeu aparține culturii umane și constituie o dimensiune esențială a societății și a omenirii. Prin urmare, libertatea religioasă este primul dintre drepturi, iar căutarea lui Dumnezeu este prima dintre îndatoriri: toți oamenii „prin natura lor și prin obligația morală sunt obligați să adere la adevăr, odată ce acesta este cunoscut” ^[3]. Negarea lui Dumnezeu și încercarea de a-l exclude din cultură și din viața socială și civilă sunt fenomene relativ recente, limitate la unele zone ale lumii

occidentale. Faptul că marile întrebări religioase și existențiale rămân neschimbate de-a lungul timpului ^[4] infirmă ideea că religia este limitată la o fază „infantilă” a istoriei umane, destinată să dispară odată cu progresul cunoașterii.

Creștinismul își asumă tot ceea ce este bun în cercetarea și cultul lui Dumnezeu manifestat istoric de religiozitatea umană, dezvăluind totodată adevăratul sens al acesteia, acela de drum spre singurul Dumnezeu adevărat care s-a revelat în istoria mântuirii dăruită poporului lui Israel și care a venit în întâmpinarea noastră făcându-se om în Isus Cristos, Cuvântul întrupat ^[5].

2. De la creaturi materiale la Dumnezeu

Intelectul uman poate cunoaște existența lui Dumnezeu apropiindu-se de El pe o cale care are ca punct de

plecare lumea creată și care are două itinerarii, creaturile materiale și persoana umană. Deși această cale a fost dezvoltată în special de autori creștini, itinerariile care pornesc de la natură și de la activitățile spiritului uman și duc la Dumnezeu au fost expuse și parcurse de numeroși filosofi și gânditori din diferite timpuri și culturi.

Căile spre existența lui Dumnezeu se mai numesc și „dovezi”, nu în sensul pe care științele matematice sau naturale îl dau acestui termen, ci ca argumente filosofice convergente și convingătoare, pe care omul le înțelege cu mai multă sau mai puțină profunzime în funcție de formarea sa specifică (cf. *Catehismul*, 31). Faptul că dovezile existenței lui Dumnezeu nu pot fi înțelese în același sens ca și dovezile folosite de științele experimentale reiese clar din faptul că Dumnezeu nu este obiectul cunoașterii noastre empirice.

Fiecare cale spre existența lui Dumnezeu atinge doar un aspect sau o dimensiune concretă a realității absolute a lui Dumnezeu, cea a contextului filosofic specific în care se dezvoltă calea: „pornind de la mișcare și devenire, de la contingenta, ordinea și frumusețea lumii, se poate ajunge la cunoașterea lui Dumnezeu ca origine și sfârșit al universului” (*Catehismul*, 32).

Bogăția și incomensurabilitatea lui Dumnezeu sunt de așa natură încât niciuna dintre aceste căi nu poate ajunge singură la o imagine completă și personală a lui Dumnezeu, ci doar la o anumită fațetă a lui: existența, inteligența, providența etc.

Dintre așa-numitele căi cosmologice, unele dintre cele mai cunoscute sunt celebrele „cinci căi” elaborate de Sfântul Toma de Aquino, care reunesc în mare măsură reflecțiile filosofilor dinaintea sa; pentru a le înțelege, este necesar să cunoaștem

câteva elemente de metafizică ^[6].
Primele două modalități propun
ideea că lanțurile cauzale (trecerea
de la potență la act, trecerea de la
cauza eficientă la la efect) pe care le
observăm în natură nu pot continua
în trecut la infinit, ci trebuie să se
sprijine pe un prim motor și pe o
primă cauză; a treia, pornind de la
constatarea contingenței și limitării
entităților naturale, deduce că cauza
lor trebuie să fie o Entitate
necondiționată și necesară; a patra,
luând în considerare gradele de
perfectiune participată care se găsesc
în lucruri, deduce existența unei
surse pentru toate aceste perfectiuni;
a cincea cale, observând ordinea și
finalitatea prezente în lume,
consecință a specificității și
stabilității legilor sale, deduce
existența unei inteligențe
ordonatoare care este și cauza finală
a tuturor lucrurilor.

Aceste și alte itinerarii similare au fost propuse de diverși autori în diferite limbi și sub diferite forme, până în prezent. Prin urmare, ele sunt încă relevante și astăzi, deși pentru a le înțelege este necesar să se pornească de la o cunoaștere a lucrurilor bazată pe un realism filozofic (în opoziție cu formele ideologice de gândire) și care nu reduc cunoașterea realității doar la planul empiric experimental (evitând reduccionismul ontologic), astfel încât gândirea umană să poată, pe scurt, să urce de la efectele vizibile la cauzele invizibile (afirmarea gândirii metafizice).

Cunoașterea lui Dumnezeu este accesibilă și bunului simț, adică gândirii filosofice spontane pe care orice ființă umană o exercită ca urmare a experienței sale existențiale: uimirea față de frumusețea și ordinea naturii, recunoștința pentru darul gratuit al

vieții, temelia și rațiunea bunătății și a iubirii. Acest tip de cunoaștere este, de asemenea, important pentru a înțelege la ce subiect se referă dovezile filozofice ale existenței lui Dumnezeu: Sfântul Toma, de exemplu, își încheie cele cinci căi prin a le lega cu afirmația: „și acesta este ceea ce toată lumea numește Dumnezeu”.

Mărturia Sfintei Scripturi (cf. In 13,1-9; Rom 1,18-20; Fap 17,22-27) și învățăturile Magisteriului Bisericii confirmă că intelectul uman poate ajunge la cunoașterea existenței lui Dumnezeu Creator pornind de la creaturi ^[7] (cf. *Catehismul*, 36-38). În același timp, atât Scriptura, cât și Magisteriul ne avertizează că păcatul și dispozițiile morale rele pot face această recunoaștere mai dificilă.

3. Spiritul uman îl manifestă pe Dumnezeu

Ființele umane își percep unicitatea și preeminența față de restul naturii. Deși împărtășește multe aspecte ale vieții sale biologice cu alte specii de animale, omul se recunoaște pe sine ca fiind unic în fenomenologia sa: reflectă asupra lui însuși, este capabil de progres cultural și tehnic, percepe moralitatea propriilor sale acțiuni, transcende restul cosmosului material prin cunoașterea și voința sa, dar mai ales prin libertatea sa ^[8]. Pe scurt, ființa umană este subiectul unei vieți spirituale care transcende materia de care totuși depinde ^[9]. Încă de la începuturi, cultura și religiozitatea popoarelor au explicat această transcendență a ființei umane prin afirmarea dependenței sale de Dumnezeu, din care viața umană conține o răsfrângere. În acord cu acest bun simț al rațiunii, Revelația iudeo-creștină învață că

ființa omului este creată după chipul și asemănarea lui Dumnezeu (cf. Gen 1, 26-28).

Persoana umană este ea însăși pe drumul spre Dumnezeu. Există căi care duc la Dumnezeu pornind de la propria experiență existențială: „cu deschiderea spre adevăr și spre frumusețe, cu simțul binelui moral, cu libertatea și cu glasul conștiinței lui, cu aspirația spre infinit și spre fericire, se întreabă asupra existenței lui Dumnezeu. Prin toate acestea, el percepe semne ale sufletului său spiritual” (*Catehismul*, 33).

Prezența unei conștiințe morale care aprobă binele pe care îl facem și condamnă răul pe care îl facem sau am vrea să-l facem, conduce la recunoașterea unui Bine suprem la care suntem chemați să ne conformăm, din care conștiința noastră este ca un mesager. Pornind de la experiența conștiinței umane și

fără a cunoaște Revelația biblică, diferiți gânditori din cele mai vechi timpuri au dezvoltat o reflecție asupra dimensiunii etice a acțiunii umane, reflecție de care este capabilă orice ființă umană în măsura în care este creată după chipul lui Dumnezeu.

Alături de propria conștiință, ființa umană își recunoaște libertatea personală ca o condiție pentru propria acțiune morală. În această recunoaștere a libertății, persoana umană vede în ea însăși responsabilitatea corespunzătoare pentru propriile acțiuni și existența cuiva în fața căruia trebuie să dea socoteală; acest Cineva trebuie să fie mai mare decât natura materială; și nu inferior, ci mai mare decât semenii noștri, care sunt chemați să fie responsabili ca și noi. Existența libertății și a responsabilității umane conduce la existența unui Dumnezeu,

garant al binelui și răului, Creator, legislator și răsplătitor.

În contextul cultural actual, adevărul libertății umane este adesea negat, reducând persoana umană la un animal puțin mai dezvoltat, dar ale cărui acțiuni sunt reglementate în mod fundamental de impulsuri necesare; sau identifică sediul vieții spirituale (minte, conștiință, suflet) cu corporalitatea organelor cerebrale și a proceselor neurofiziologice, negând astfel existența moralității omului. La acest punct de vedere se poate răspunde cu argumente care demonstrează, la nivelul rațiunii și al fenomenologiei umane, transcendența de sine a persoanei, liberul arbitru cu care acționează și în alegerile condiționate de natură și imposibilitatea de a reduce mintea la creier.

De asemenea, în prezența răului și a nedreptății în lume, mulți văd astăzi

o dovadă a inexistenței lui Dumnezeu, pentru că, dacă ar exista, nu ar permite acest lucru. În realitate, această neliniște și această întrebare sunt, de asemenea, „căi” către Dumnezeu. Într-adevăr, oamenii percep răul și nedreptatea ca pe niște privațiuni, ca pe niște situații dureroase care nu li se cuvin, care reclamă un bine și o dreptate la care aspiră. Căci dacă structura cea mai profundă a ființei noastre nu ar aspira la bine, nu am vedea răul ca pe un rău și o lipsă.

În ființa umană există o dorință naturală pentru adevăr, bine și fericire, care sunt manifestări ale aspirației noastre naturale de a-L vedea pe Dumnezeu. Dacă o astfel de pretenție ar fi zădărnicită, creatura umană ar deveni o ființă contradictorie din punct de vedere existențial, deoarece aceste aspirații constituie nucleul cel mai profund al vieții spirituale și al demnității

persoanei. Prezența lor în adâncul inimii arată existența unui Creator care ne cheamă la El prin speranța în El. Dacă căile „cosmologice” nu asigură posibilitatea de a ajunge la Dumnezeu ca ființă personală, căile „antropologice”, care pornesc de la om și de la dorințele sale naturale, arată clar că Dumnezeul de care ne recunoaștem dependența trebuie să fie o persoană capabilă de iubire, o ființă personală în prezența unor creaturi personale.

Sfânta Scriptură conține învățături explicite despre existența unei legi morale înscrise de Dumnezeu în inima omului (cf. Sir 15,11-20; Ps 19; Rom 2,12-16). Filozofia de inspirație creștină a numit-o „legea morală naturală”, accesibilă oamenilor de orice epocă și cultură, deși recunoașterea ei, ca și în cazul existenței lui Dumnezeu, poate fi întunecată de păcat. Magisteriul Bisericii a subliniat în repetate

rânduri existența conștiinței și a libertății umane ca fiind căi spre Dumnezeu ^[10].

4. Negarea lui Dumnezeu: cauzele ateismului

Diferitele argumente filosofice folosite pentru a „dovedi” existența lui Dumnezeu nu determină neapărat credința în Dumnezeu, ci doar asigură că o astfel de credință este rezonabilă. Și aceasta din mai multe motive: a) ele îl determină pe om să recunoască unele caracteristici filosofice ale chipului lui Dumnezeu (bunătate, inteligență etc.), printre care însăși existența Sa, dar ele nu indică nimic despre Cine este ființa personală spre care se îndreaptă actul de credință; b) credința este răspunsul liber al omului la Dumnezeu care se revelează, nu o deducție filosofică necesară; c) Dumnezeu însuși este cauza credinței: El este cel care se

revelează în mod liber și mișcă inima omului cu harul său pentru a adera la El; d) trebuie să se țină seama de întunericul și incertitudinea cu care păcatul rănește rațiunea omului, împiedicând atât recunoașterea existenței lui Dumnezeu, cât și răspunsul de credință la Cuvântul său (cf. *Catehism*, 37). Din aceste motive, în special din cel din urmă, o negare a lui Dumnezeu din partea omului este întotdeauna posibilă ^[11].

Ateismul are o manifestare teoretică (încercarea de a-L nega pe Dumnezeu în mod pozitiv, prin mijloace raționale) și una practică (negarea lui Dumnezeu prin propriul comportament, trăind ca și cum El nu ar exista). O profesiune de ateism pozitiv ca urmare a unei analize raționale de tip științific, empiric, este contradictorie, pentru că – așa cum s-a spus – Dumnezeu nu este obiectul cunoașterii științifico-experimentale. O negare pozitivă a

lui Dumnezeu pe baza raționalității filosofice este posibilă din partea unor viziuni apriorice specifice ale realității, aproape întotdeauna cu caracter ideologic, în primul rând materialismul. Incongruența acestor puncte de vedere poate fi dezvăluită cu ajutorul metafizicii și al unei gnoseologii realiste.

O cauză larg răspândită a ateismului pozitiv este părerea că afirmarea lui Dumnezeu este o pedeapsă pentru om: dacă Dumnezeu există, atunci nu am fi liberi și nici nu ne-am bucura de autonomie deplină în existența noastră pământească. Această abordare ignoră faptul că dependența creaturii de Dumnezeu stă la baza libertății și autonomiei acesteia ^[12]. Dimpotrivă: așa cum ne învață istoria popoarelor și epoca noastră culturală recentă, atunci când Dumnezeu este negat, omul și demnitatea sa transcendentă sunt de asemenea negate.

Alții ajung la negarea lui Dumnezeu considerând că religia, în special creștinismul, reprezintă un obstacol în calea progresului uman, deoarece este rodul ignoranței și al superstiției. La această obiecție se poate răspunde din motive istorice: este posibil să se arate influența pozitivă a revelației creștine asupra concepției despre persoana umană și drepturile sale, sau chiar asupra originii și progresului științei. Din partea Bisericii Catolice, ignoranța a fost întotdeauna considerată, și pe bună dreptate, un obstacol în calea adevăratei credințe. În general, cei care Îl neagă pe Dumnezeu pentru a afirma perfecțiunea și progresul omului o fac pentru a apăra o viziune imanentă a progresului istoric, care vizează utopia politică sau bunăstarea pur materială, care sunt incapabile să satisfacă pe deplin așteptările inimii umane.

Printre cauzele ateismului, în special a ateismului practic, trebuie inclusă și exemplul negativ al credincioșilor, „în măsura în care, prin neglijarea educației religioase, sau prin expunerea inadecvată a doctrinei, sau chiar prin defectele vieții lor religioase, morale și sociale, ei au ascuns mai degrabă decât au dezvăluit fața autentică a lui Dumnezeu și a religiei” ^[13]. În mod pozitiv, încă de la Conciliul Vatican II, Biserica a indicat întotdeauna mărturia creștinilor ca fiind principalul factor pentru realizarea unei necesare „noi evanghelizări” ^[14].

5. Agnosticismul și indiferența religioasă

Agnosticismul, mai ales în cercurile intelectuale, susține că rațiunea umană nu poate concluziona nimic despre Dumnezeu și despre existența Sa. Susținătorii săi propun adesea un angajament de viață personală și

socială, dar fără nicio referire la un scop final, căutând astfel să trăiască un umanism fără Dumnezeu. Poziția agnostică sfârșește adesea prin a fi identificată cu ateismul practic. Pe de altă parte, oricine care caută să dirijeze scopurile parțiale ale vieții sale zilnice fără niciun fel de angajament față de ceea ce tinde, în mod natural, să fie scopul final al acțiunilor sale, s-ar spune de fapt că a ales deja un scop imanent pentru propria sa viață. În orice caz, poziția agnostică merită respect, chiar dacă susținătorii ei trebuie ajutați să demonstreze justetea ne-negării lor lui Dumnezeu prin menținerea unei deschideri față de posibilitatea recunoașterii existenței și revelației Sale în istorie.

Indiferența religioasă – numită și „ireligiozitate” – reprezintă astăzi principala manifestare a necredinței și, ca atare, a primit o atenție tot mai mare din partea Magisteriului

Bisericii ^[15]. Subiectul Dumnezeu nu este luat în serios, sau nu este luat deloc în considerare, pentru că este înăbușit în practică de o viață orientată spre bunuri materiale.

Indiferența religioasă coexistă cu o anumită simpatie pentru sacru, și poate pentru pseudo-religios, de care poate bucura cu nepăsare morală, ca și cum ar fi bunuri de consum.

Pentru a menține pentru mult timp o poziție de indiferență religioasă, ființele umane au nevoie de distrageri continue și astfel nu se opresc asupra celor mai importante probleme existențiale, îndepărtându-le atât de viața de zi cu zi, cât și de propria conștiință: sensul vieții și al morții, valoarea morală a propriilor acțiuni, etc. Dar, întrucât în viața unei persoane există întotdeauna evenimente care „fac diferența” (îndrăgostirea, nașterea unui copil, moartea prematură, durerea și bucuria etc.), o poziție de „indiferentism” religios nu este

sustenabilă de-a lungul întregii vieți, deoarece nu putem evita să ne punem întrebări despre Dumnezeu, cel puțin o parte din timp. Pe baza unor astfel de evenimente semnificative din punct de vedere existențial, este necesar să ajutăm persoana indiferentă să se deschidă serios către căutarea și afirmarea lui Dumnezeu.

6. Pluralismul religios: există un singur Dumnezeu adevărat, care s-a revelat în Isus Cristos.

Religiozitatea umană – care, atunci când este autentică, este calea spre recunoașterea unicului Dumnezeu – s-a exprimat și se manifestă în istoria și cultura popoarelor, sub diferite forme și uneori și prin venerarea diferitelor imagini sau idei de divinitate. Trebuie respectate religiile pământului care manifestă o

căutare sinceră a lui Dumnezeu și respectă demnitatea transcendentă a omului: Biserica Catolică consideră că în ele este prezentă o scânteie, aproape o participare la Adevărul divin ^[16]. În abordarea diferitelor religii ale pământului, rațiunea umană sugerează un discernământ adecvat: să recunoască prezența superstițiilor și a ignoranței, a formelor de iraționalitate, a practicilor care nu sunt în acord cu demnitatea și libertatea persoanei umane.

Dialogul interreligios nu se opune misiunii și evanghelizării. Într-adevăr, respectând libertatea fiecăruia, scopul dialogului trebuie să fie întotdeauna proclamarea lui Cristos. Semințele de adevăr pe care le pot conține religiile necreștine sunt, de fapt, semințe ale Adevărului Unic, care este Cristos. Prin urmare, aceste religii au dreptul de a primi revelația și de a fi aduse la

maturitate prin proclamarea lui Cristos, calea, adevărul și viața. Cu toate acestea, Dumnezeu nu refuză mântuirea celor care, ignorând fără vină vestirea Evangheliei, trăiesc în conformitate cu legea morală naturală, recunoscându-i fundamentul în singurul Dumnezeu adevărat ^[17].

În dialogul interreligios, creștinismul poate proceda arătând că religiile pământului, ca expresii autentice ale legăturii cu singurul Dumnezeu adevărat, își găsesc împlinirea în creștinism. Numai în Cristos Dumnezeu îl revelează pe om omului însuși, îi oferă soluția enigmelor sale și îi descoperă sensul profund al aspirațiilor sale. El este singurul mijlocitor între Dumnezeu și om ^[18].

Creștinul poate face față dialogului interreligios cu optimism și speranță, deoarece știe că fiecare ființă umană este creată după chipul unicului

Dumnezeu adevărat și că fiecare, dacă știe să reflecteze în liniștea inimii sale, poate asculta mărturia propriei conștiințe, care conduce și ea la Dumnezeu unic, revelat în Isus Cristos. „Pentru aceasta M-am născut și pentru aceasta am venit în lume”, i-a spus Isus lui Pilat, „ca să dau mărturie despre adevăr. Oricine este din adevăr ascultă glasul meu” (In 18,37). În acest sens, creștinul poate vorbi despre Dumnezeu fără riscul intoleranței, pentru că Dumnezeu pe care ne îndeamnă să-L recunoaștem în natură și în conștiința fiecăruia, Dumnezeu care a creat cerul și pământul, este același Dumnezeu din istoria mântuirii, care S-a revelat poporului lui Israel și S-a făcut om în Cristos. Aceasta a fost calea urmată de primii creștini: ei au refuzat să se închine lui Cristos ca unui zeu din panteonul roman, deoarece erau convinși de existența unui singur și adevărat Dumnezeu; și, în același timp, s-au străduit să demonstreze că

Dumnezeul considerat de filosofi ca fiind cauza, rațiunea și fundamentul lumii, era și este același Dumnezeu al lui Isus Cristos ^[19].

Bibliografie de bază

Catehismul Bisericii Catolice, nr. 27-49

Conciliul Vatican II, Const. *Gaudium et spes*, nr. 4-22

Sf. Ioan Paul al II-lea, Enc. *Fides et ratio*, 14-IX-1998, nr. 16-35.

Benedict al XVI-lea, Enciclica *Spe salvi*, 30-XI-2007, nr. 4-12.

^[1]Cf. Sf. Ioan Paul al II-lea, Enciclica *Fides et ratio*, 14 septembrie 1998, 1.

[2] „Dincolo de toate diferențele care caracterizează indivizii și popoarele, există o dimensiune comună fundamentală, întrucât diferitele culturi nu sunt în realitate decât moduri diferite de a aborda problema sensului existenței personale. Tocmai aici putem identifica o sursă a respectului datorat fiecărei culturi și fiecărei națiuni: fiecare cultură este un efort de reflecție asupra misterului lumii și, în special, al omului: este un mod de a exprima dimensiunea transcendentă a vieții umane. Inima fiecărei culturi este constituită de modul în care se apropie de cel mai mare mister: misterul lui Dumnezeu”, Sf. Ioan Paul al II-lea, Discurs la ONU, New York, 5-10-1995. New York, 5-10-1995, „Magisterium”, XVIII,2 (1995) 730-744, nr. 9.

[3] Conciliul Vatican II, Decl. *Dignitatis humanae*, nr. 2.

[4] Cf. Conciliul Vatican II, Const. *Gaudium et Spes*, nr. 10.

[5] Cf. Sf. Ioan Paul al II-lea, Scrisoarea apostolică *Tertio millennio adveniente*, nr. 10-XI-1994, 6; Enciclica *Fides et ratio*, nr. 2.

[6] Cf. Sfântul Toma de Aquino, *Summa theologiae*, I, q. 2, a. 3; *Contra Gentiles*, I, c. 13. Pentru o expunere detaliată, cititorul este trimis la aceste două referințe ale Sfântului Toma și la un manual de Metafizică sau Teologie naturală.

[7] Cf. Conciliul Vatican I, Const. *Dei Filius*, 24-IV-1870, DH 3004; *Motu Proprio Sacrorum Antistitum*, 1-IX-1910, DH 3538; Congregația pentru Doctrina Crediței, Inst. *Donum veritatis*, 24-V-1990, nr. 10; Enciclica *Fides et ratio*, nr. 67.

[8] „Cu recunoștință, pentru că ne dăm seama de fericirea la care suntem chemați, am învățat că toate

creaturile au fost scoase din nimic de Dumnezeu și pentru Dumnezeu: cele raționale, oamenii, chiar dacă de atâtea ori ne pierdem rațiunea; și cele irrationale, cele care se mișcă pe suprafața pământului, sau locuiesc în măruntaiele lumii, sau traversează albastrul cerului, unele chiar privind soarele din reper în reper. Dar, în mijlocul acestei minunate varietăți, numai noi, oamenii - nu vorbesc aici de îngeri - suntem uniți cu Creatorul prin exercitarea libertății noastre: putem să-i dăm sau să-i refuzăm Domnului nostru gloria care i se cuvine ca Autor a tot ceea ce există” (Sfântul Josemaría, *Prietenii lui Dumnezeu*, nr. 24).

^[9]Cf. Conciliul Vatican II, Const. *Gaudium et Spes*, nr. 18.

^[10]Cf. *Ibidem*, nr. 17-18. În special, doctrina conștiinței morale și a responsabilității legate de libertatea umană, în contextul explicării

persoanei umane ca imagine a lui Dumnezeu, a fost dezvoltată pe larg de Sf. Ioan Paul al II-lea, Enciclica *Veritatis splendor*, 6-VIII-1993, nr. 54-64.

[11] Cf. Conciliul Vatican II, Const. *Gaudium et spes*, nr. 19-21.

[12] Cf. *Ibidem*, nr. 36.

[13] *Ibidem*, nr. 19.

[14] Cf. *Ibidem*, nr. 21; Sf. Paul al VI-lea, Enciclica *Evangelii nuntiandi*, 8 decembrie 1975, nr. 21; Sf. Ioan Paul al II-lea, Enciclica *Veritatis splendor*, nr. 93; Sf. Ioan Paul al II-lea, Scrisoarea apostolică *Novo millennio ineunte*, 6 ianuarie 2001, capitolele III și IV.

[15] Cf. Sf. Ioan Paul al II-lea, Exortăția apostolică *Christifideles laici*, nr. 30 decembrie 1988, 34; Enciclica *Fides et ratio*, nr. 5.

[16] Cf. Conciliul Vatican II, Decl. *Nostra Aetate*, nr. 2.

[17] Cf. Conciliul Vatican II, Const. *Lumen gentium*, nr. 16.

[18] Cf. Sf. Ioan Paul al II-lea, Enciclica *Redemptoris missio*, nr. 7 decembrie 1990, 5; Congregația pentru Doctrina Credinței, Decl. *Dominus Iesus*, 6 august 2000, nr. 5;13-15.

[19] Cf. Sf. Ioan Paul al II-lea, Enciclica *Fides et ratio*, nr. 34; Benedict al XVI-lea, Enciclica *Spe salvi*, 30-XI-2007, nr. 5.

Giuseppe Tanzella-Nitti